

Людмила Дениско,

к.і.н., в. о. ст.н.с. відділу стародруків та
рідкісних видань НБУВ

ДУХОВНІ ЖУРНАЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЇ

Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ протягом трьох років проводив роботу над тематичним бібліографічним покажчиком «Відображення звичаїв та побуту українського народу в духовних журналах» і друкованим каталогом «Духовні журнали XIX - початку XX ст. з фондів НБУВ». У статті розповідається про важливу роль духовних видань в етнографічних дослідженнях.

Періодика релігійного змісту, особливо журнали, які з'явилися в другій половині XIX ст., внесли свій певний вклад у розвиток української етнографії.

Особливо багато в цій галузі зробив П.П.Чубинський (1839-1884)*. Головне завдання він бачив у тому, щоб детально висвітлити всі особливості народної творчості та побуту.

З цією метою дослідник публікував у періодичній пресі програми експедиції. В Україні їх надрукували в трьох губернських відомостях і духовному періодичному виданні «Подольские епархиальные ведомости». Це дало позитивні результати. У Чубинського з'явилися прихильники, помічники, серед яких були й особи, котрі працювали в духовному відомстві.

* У 1869 р. за призначенням він очолив етнографічну експедицію Імператорського Російського географічного товариства. Наприкінці 1871 р. почали друкуватися його «Труди» в 7-ми томах. П.П.Чубинський обстежив дев'ять губерній, із яких три українські (Київську, Волинську, Подільську). Він писав: «До сих пор не было исследования о малороссиянах. Собиратели материалов касались какой-либо одной стороны народной жизни: наиболее полные - сборники песен различных лиц, а также сборники пословиц Номиса. Относительно верований, обрядов, примет, гаданий, нашептываний, заклинаний, игр и забав, юридических обычаев, бытовой обстановки и оттенков говоров - собрано весьма мало материалов. Материалы эти разбиты, разбросаны в различных изданиях, так что многие из них сделались недоступными»¹.

© Дениско Людмила Михайлівна, Київ, 1999

М.І.Петров* передав йому зведений опис звичаїв і обрядів селян Волинської губернії. Другу половину цих матеріалів М.І.Петров пізніше надрукував у «Трудах Киевской духовной академии». Його стаття «О народных праздниках в Юго-западной России» (1871) є найзначнішою зі всіх матеріалів етнографічного характеру, опублікованих у духовних журналах. На наш погляд, поштовхом для написання статті стала етнографічна експедиція під керівництвом П.П.Чубинського. Матеріал вміщує нові відомості, зібрані у Волинській та Київській губерніях. М.І.Петров дослідив причини залишків міфічної старовини в Україні (перекази про відьом, русалок та ін.), які він бачить в обставинах розвитку українського народу. М.І.Петров за хронологією подає опис свят і пов'язаних з ними звичаїв (Андрій і Катерина, свята на честь Роду і породілей, Коляда, чи Різдвяні свята, Громниця, Благовіщення, Масляна та ін.).

До виходу статті М.І.Петрова цей бік духовної культури українського народу вже вивчався П.Л.Лукашевичем, М.А.Маркевичем, О.О.Потебнею та ін.² Але поява етнографічного матеріалу в духовному журналі була помітним явищем у суспільстві. Став друкувати такі статті й журнал «Руководство для сельских пастырей». Тут публікуються: «Русские народные праздники с их обрядами» П.Поспелова (1871), «Поверья, обычаи

* Петров М.І. (1840-1921) - учитель Кременецької духовної семінарії (в подальшому - професор Київської духовної академії та один із перших академіків Української Академії наук).

и обряды южно-русских крестьян в домашнем быту» М.І.Петрова (1872) та ін. У матеріалах віддзеркалювалися спостереження над природою, йшлося про народні свята тощо.

Крім звичаїв і обрядів, пов'язаних зі святами, в народі існували суто побутові обряди. Так, у журналі «Руководство для сельских пастырей» з'являється стаття про таке явище сільського життя, як покритка. Священик с.Бузовки Тарашанського повіту (П-цький С.) описує обряд покривання голови збесчещеної сільської дівчини *каптуром і хусткою* та обряд розділення здохлого коня парубками між іншими дівчатами села. Дике, нібито, явище, але, як підкреслює автор: «Покритка в обыденной сельской жизни - название настолько общественное, что даже в документах церковных оно приняло как бы полуофициальный характер: в метриках незаконно-рожденные дети разделяются на детей покрыток и детей солдаток и других замужних женщин, - точность и для статистики пригодная»³.

Православна церква в своїх духовних журналах боролася з марновірством, повір'ями, замовляннями тощо. Вона описувала їх ознаки, вважаючи залишками язичництва⁴.

Журнал «Руководство для сельских пастырей» у 1895 р. надрукував серію статей «Из области народных воззрений и суеверий». Їх автор - інспектор і вчитель Київської духовної семінарії Г.О.Булашев (у подальшому редактор вищезазначеного видання). Він написав: «Народные предания о сотворении мира и человека», «Погребальные обычаи и похоронные причитания в связи с народными воззрениями на смерть, существо души человеческой и загробную жизнь», «Происхождение и сущность болезней и способы их лечения. Сказания о 12 трясовицах».

У 1907 р. Г.О.Булашев надрукував ряд статей про українські легенди: «О сотворении мира» (1907, №24), «О сотворении Адама и Евы» (1907, №25), «О грехопадении первых людей и изгнании их из рая» (1907, №26-29), «О жизни первых людей после изгнания их из рая и о рукописании Адамовом» (1907, №30-31), «О трблаженном древе смерти Адама и главе его» (1907, №32-33), «Дополнительные космогонические украинские легендарные сказания и предания о человеке» (1907, №35), «Украинские легенды о происхождении и характеристических особенностях некоторых народностей» (1907, №36). У легендах розповідається про тих, з ким українцям доводилося зустрічатися на своєму історичному шляху, про кмітливість народу, гумор і художній талант, характеризуються представники різних національностей. Частіше у легендах чи «побреженьках» йдеться про «хохлів», «кацапів», чи москалів, про поляків, ляхів, татарів, євреїв,

німців та циган. Але найбільше український народ у своїх легендах кепкує над собою.

Духовні журнали, друкуючи статті про народні свята і звичаї, нагадували читачам і про церковні свята*.

Публікували духовні журнали й різноманітні повчання: «Поучения о христианском праздновании» П.Красовського⁵, «Поучения в неделю святых пасхи»⁶ та ін. Серед матеріалів, в яких описуються церковні обряди, становить інтерес стаття «Наставления иереям Гервасия, епископа Переяславского и Бориспольского»⁷, де подано зовнішній вигляд, обладнання, оздоблення православного храму XVIII ст. У храмі Гервасій [Линчевський (? - 1769)] хотів би бачити порядок, начищений срібний посуд, не пошкоджені книги, священик завжди має бути охайно вдягненим та ін. У примітці йдеться про звичай літніх жінок заповідати свої речі церкві й ще за життя віддавати їх на зберігання разом зі скринєю.

Приділялася увага і святим Іоанну Крестителю, Василю, Миколі, Власу, Георгію, Фролу і Лавру, Модесту, Космі і Даміану та іншим, яким народ приписує здатність зцілювати від різних хвороб. Стаття О.В.Попова «Народные представления о святых» (1883)⁸ пояснює обряди, що прийшли з часів язичництва, котрі прив'язуються до днів певного святого, якого вже після прийняття християнства народ вважає то покровителем рослинного та тваринного світу, то цілителем людських хвороб**. Помітною є й стаття «Значение икон для простого народа и способ облегчить для него приобретение лучших икон» (1861)⁹ та матеріал Н.Нільського «Какое из существующих на иконах изображений Воскресения Христова считать правильным и согласным с учением церкви?»¹⁰.

У духовних журналах XIX ст. чимало заміток з короткими повідомленнями про зцілення хворих людей біля святих ікон, джерел, мощів. Місцеве духовенство вважало за свій обов'язок зафіксувати подібний факт і повідомити про нього редакцію, наприклад: «Известия о чудесном исцелении, совершившемся в Почаевской

* Церква виділяє дванадцять головних свят, пов'язаних з іменем Божим. Їх зустрічають і проводжають. Усі церковні служби в ці дні проходять урочисто, особливо в день Христового Воскресіння, чи св. Пасхи. Другорядні свята - це празники в пам'ять про великих святих, яких церква вирізняє за великі слова і діяння. Кожний день року присвячений якому-небудь святому. Під час і головних, і другорядних свят не можна забувати про віру та добрі справи (читання книг, молитви, догляд за хворими тощо).

** Церква цього не відкидає, але стежить за вірним зображенням святого на іконах і цим підтримує вже встановлене людське уявлення про нього.

лавре», «Случай излечения водобоязни» М. Шимкевича, «Чудо у мощей св. великомученицы Варвары»¹¹ та ін.

Народна медицина стійко зайняла місце на сторінках журналів: «Руководство для сельских пастырей», «Полтавские епархиальные ведомости», «Кормчий», «Церковный голос», «Сеятель» тощо. Надрукованими в них статтями, насамперед, користувалися сільські священники, вони повинні були знати найпростіші та загальнодоступні засоби лікування душевних і тілесних хвороб. У цьому церква бачила засіб зближення місцевого духовенства з народом і спосіб розповсюдження серед сільського населення найелементарніших знань з медицини та санітарії. Крім порад медичних чи як вести себе під час епідемії

та ін., журнали вміщували замітки про народні секрети лікування хвороб і використання гомеопатичних засобів. У другій половині XIX ст. подібні матеріали часто з'являються і в світському виданні «Киевская старина».

Деякі статті в духовних журналах призначалися для навчання священників. На прикладах описується побут їхніх родин, мирські справи¹².

Духовні журнали другої половини XIX - початку XX ст. відображали певний пласт життя українського народу. Вони є джерелом вивчення духовної культури, етнографії. Майже всі надруковані матеріали з цієї тематики несуть у собі місцевий оригінальний колорит і сприяють будь-якому етнографічному дослідженню.

1. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Географическим обществом: Юго-западный отдел: Материалы и исследование. / Собрал П.П. Чубинский. Т. I. Под редакцией П.А. Гильтенбранта. - СПб., 1872. - С. XII.
2. Лукашевич П.А. Примеры всесветного славянского чаромутия, астрономических выкладок, с присоединением объяснения названий букв алфавитов греческого и коптского. - М., 1885; Маркевич Н.А. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян. - М., 1860; Потебня А.О. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. - К., 1863.
3. П-цкий С. Покрытка как народное явление юго-западного края // Руководство для сел. пастырей. - 1877. - № 38. - С. 84-90.
4. Слово о суевении: [Сокр. переложение «Вечери духовной», сочиненной иеромонахом Симеоном Полоцким (? - 1682)] // Там же. - 1860. - № 10. - С. 223-231; Заметка о летних народных предрассудках и поверьях: об обливаньи и десятой пятнице // Там же. - 1898. - № 27. - С. 227-230; Обычай обхождения крестным ходом засеянных полей [на Подолии] // Там же. - 1898. - № 29. - С. 283-288; Трублаевич П. Крестьянские заговоры - «врокы» [Летичевский уезд на берегу реки Буг] // Подольские епарх. ведомости. - 1868. - № 6. - С. 499-503.
5. Красовский П. Поучения о христианском праздновании // Руководство для сел. пастырей. - 1871. - № 17. - С. 569-573.
6. Поучения в неделю Пасхи. С.К.Ц. // Там же. - 1871. - № 13. - С. 421-426.
7. Наставления иереям Гервасия, епископа Переяславского и Бориспольского // Там же. - 1860. - № 20. - С. 25-42.
8. Попов А.В. Народные представления о святых // Православный собеседник. - 1883. - Ч. 3. - С. 79-130.
9. Значение икон для простого народа и способ облегчить для него приобретение лучших икон // Руководство для сел. пастырей. - 1861. - № 4. - С. 307-315.
10. Нильский М. Какое из существующих на иконах изображений Воскресения Христова считать правильным и согласным с учением церкви? // Там же. - 1888. - № 16. - С. 543-547.
11. Известия о чудесном исцелении, совершившемся в Почаевской лавре // Христианское чтение. - 1834. - Т. I. - С. 122.; Шимкевич М. Случай излечения от водобоязни // Полтав. епарх. ведомости. - 1877. - № 13. - С. 575-577; Чудо у мощей св. великомученицы Варвары // Приходское чтение. - 1911. - № 16. - С. 352.
12. Чем может быть полезна жена сельского священника в деле подания медицинской помощи его больным прихожанам // Руководство для сел. пастырей. - 1889. - № 5. - С. 133-137; О домашней жизни пастыря церкви // Там же. - 1891. - № 18. - С. 1-7; Священные одежды церковнослужителей // Там же. - 1895. - № 27. - С. 201-206.